

KORDICS NOÉMI

ARTHUR HOLITSCHER IRODALOMTÖRTÉNETI SZEREPÉRŐL ÉLETÚTJÁNAK ÉS AUTOBIOGRAFIKUS ÍRÁSAINAK TÜKRÉBEN

Kulcsszók: önéletírás, levelezés, irodalmi modernség, identitás, útirajz.

1. A tanulmány kiindulópontjai

Arthur Holitscher életműve mind a mai napig csak hiányjelekkel és felemás módon ismert a magyar irodalmi köztudatban. Munkássága, amely (az alkalmazott nyelv alapján) egyszerre része a német és (származása és kapcsolatai révén) a magyar irodalomnak, hasonló helyzetű író társaihoz képest, nem kapott kellő figyelmet a kutatásokban. Az életmű és életút teljesebb feldolgozása még hosszabb elemzői tevékenységet kíván, részleteiben viszont gyorsabban gazdagítható e sokáig félig elfeledett pályának az ismeretanyaga. Jelen tanulmány középpontjában Arthur Holitscher önéletrajzi műveinek (elsősorban két kötetben megjelent önéletírásának) bemutatása áll. Holitscher visszaemlékezéseinek első kötete 1924-ben jelent meg: *Lebensgeschichte eines Rebellen. Meine Erinnerungen*¹ [Egy lázadó élettörténete. Emlékeim] címmel. Az önéletrajz második kötete négy évvel később, 1928-ban látott napvilágot *Mein Leben in dieser Zeit. Der „Lebensgeschichte eines Rebellen“ zweiter Band – (1907–1925)*² [Életem ebben az időszakban Az „Egy lázadó élettörténetének” második kötete (1907–1925)] címmel. A szerző önéletírásának tárgyalásakor azonban hasznosnak bizonyulhat a hagyatékban megtalálható levelezés és a naptárak feljegyzéseinek beemelése is. A tanulmány másik két fontos célkitűzése, egyrészt az író igen kiterjedt kapcsolathálójának felvázolása, valamint irodalomtörténeti pozíciójának meghatározása is.

Arthur Holitscher (1869–1941) azon szerzők közé tartozik, akik, bár terjedelmes életművet hagytak hátra, mégis az irodalomtörténeti kánon peremére sodródtak. A szerző recepcióját illetően több szakaszt különböztethetünk meg. Életében elsősorban útirajzíróként lett elismert szerző, regényeivel, esszéivel és drámaival csak kisebb, átmeneti sikereket ért el. A nemzetiszocialisták 1933-as hatalomátvétele után,

¹ Holitscher, Arthur 1924. *Lebensgeschichte eines Rebellen. Meine Erinnerungen* [Egy lázadó élettörténete. Emlékeim]. S. Fischer, Berlin. (Továbbiakban rövidítése: Önéletrajz 1.).

² Holitscher, Arthur 1928. *Mein Leben in dieser Zeit. Der „Lebensgeschichte eines Rebellen“ zweiter Band (1907–1925)* [Életem ebben az időszakban Az „Egy lázadó élettörténetének” második kötete (1907–1925)]. Gustav Kiepenheuer, Potsdam. (Továbbiakban rövidítése: Önéletrajz 2.).

emigránsként, életének utolsó tíz évében munkássága, kiadók hiányában háttérbe szorult. A második világháborút követő évtizedekben neve és művei ugyan szinte teljesen feledésbe merültek, az elmúlt tíz évben viszont útirajzai és önéletírásai ismét a szűkebb szakma vizsgálati terébe kerültek. Kiterjedt kapcsolathálója önéletírásából, levelezéséből³ és számos naptárfeljegyzéséből⁴ rekonstruálható, és igen összetett képét mutatja azoknak a történelmi időszakoknak és művészi csoportosulásoknak, amelyben Holitscher élt és alkotott. Az ezzel kapcsolatos újabb kutatások még feltáratlan összefüggésekre világíthatnak rá, tovább árnyalva az íróról kialakult képet.

2. A szülővidék és az identitás

Arthur Holitscher 1869-ben, Pesten, a Lázár utca 5. számú házban, nagypolgári, németül beszélő zsidó családban született. Mivel 1861 után a magyarországi iskolák többségének oktatási nyelve a magyar volt, így Holitscher is magyar nyelven tanult. A gimnázium első osztályát a piaristáknál abszolválta, majd a gimnázium második osztályától érettségig a Deák téri Evangélikus Gimnázium tanulója volt. Itt olyan osztálytársai vették körül, mint Ignotus és Szomory Dezső. Az író iskolás éveit, jóllehet Budapest kulturális élete pezsgő és a város fejlődése gyors volt, az asszimilációs intézkedések nyomása és – az önéletrajzok retrospektív narrációja szerint – a gyermek ezekkel szembeni idegenkedése és elutasító magatartása határozta meg. Fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy Holitscher két évvel a kiegyezés után született, amikor Pest már egyértelmű központjává nőtt a magyar kultúrának és abban az irodalomnak: Arany János, Jókai Mór, Eötvös József és Gyulai Pál városa lett. A családon belül ugyanakkor a német nyelv és kultúra számított meghatározónak. Gyermekkorában Holitscher otthon németül beszélt, a német kultúra és irodalom nagyjait olvasta, az iskolában pedig magyar nyelvű oktatásban részesült, magyar nyelven ismerkedett meg az ország kultúrájának, történelmének és irodalmának képviselőivel. A 19. század végén és a századforduló időszakában a gazdagabb pesti családok széleskörű idegen nyelvi nevelést adtak gyermekeiknek. A német nyelv mellett a francia és az angol nyelv megtanulása is ehhez a kozmopolita szemléletű neveléshez tartozott. A német nyelvhasználat tekintetében az irodalmi nyelv elsajátítására törekedtek, művészi ízlésüket pedig Bécs és Párizs határozta meg. A színház és a sajtó vonatkozásában is jobbra a német nyelvűség volt e családok számára mérvadó. A színház vonatkozásában a bécsi *Burgtheater*, a sajtót illetően pedig a szintén bécsi *Neue Freie Presse* számított kultúraközvetítőnek Budapest németül beszélő, zsidó nagypolgársága körében. Ez a viszonyulás határozta meg

---

³ A Német Irodalmi Archívum Marbach am Neckarban 1987-ben állományba vett egy hagyaték-töredéket, amely Holitscherhez intézett, részben magyar nyelvű leveleket tartalmaz.

⁴ Holitscher életének utolsó éveiben teljesen elszegényedett és magányosan halt meg Svájcban, ezért hagyatéka is csak igen hiányosan maradt fenn. Naptárai viszont, az 1923-tól 1938-ig terjedő évekre vonatkozóan Magyarországra kerültek. Károlyi Mihályné adta át őket Litván Györgynek. Az író önéletrajzának második kötetében leírja, hogy házasságának felbomlása után korábbi feljegyzéseit és naptárait elégette. (Vö. Önéletírás 2. 217. l.).

Holitscher családjának kulturális értékrendjét is. A gyermekkori benyomásokat bemutató önéletrajzi fejezetek részletes leírását adják a korszak számos politikai konfliktusának is. Ezek közé tartozott, hogy a magyar nyelv államnyelvvé, és így a hivatalos érintkezés nyelvévé válásának időszakában a magyar és a német kultúra összeütközésbe került egymással. Míg korábban a német nyelvűség számított a műveltség fokmérőjének, az államnyelvvé válás során a magyar nyelv használata – és így a magyar irodalom és kultúra – helyet és presztízst követelt magának a korábban egyértelműen német nyelvű környezetben. A szerző önéletrajzi visszaemlékezéseinek gyermekkorát felidéző fejezeteiben az egyik meghatározó téma a magyar asszimilációs törekvésekkel szembeni ellenérzés, az idegenség érzetének ismételt hangsúlyozása.

3. Elszakadás a szülőföldtől. A német kulturális, nyelvi és írói orientáció. Az első alkotások

A gimnázium elvégzése után, szülei kívánságára Holitscher hat évig banktisztviselőként Budapesten, Bécsben és Fiumében dolgozik. Ekkor már megírja első zsenyéit, melyek még igen erősen Gerhart Hauptmann és a német naturalizmus hatását mutatják. Első novelláskötetét 1893-ban a drezdai E. Pierson kiadónál saját költségén jelenteti meg, *Leidende Menschen* [Szenvedő emberek] címmel. Családjá nagy fenntartásokkal fogadja első írói próbálkozásait. Családtagjai között erre az időre már több tekintetben kívülállónak, idegennek számít, mivel a nagypolgári család normáit már nem tudja, és nem is akarja elfogadni, ebben az időben már határozott érdeklődést mutat a szocialista tanok iránt. Mint korának számos művésze (magyar kortársai közül például Déry Tibor), Holitscher is képtelen beilleszkedni a polgári életforma rákényszerített keretei közé, így hat „elvesztegetett év” után, szülei kifejezett tiltása ellenére elhagyja Bécset. Felhagy a banktisztviselői munkával, és 1895 áprilisában Párizsba utazik, ahol szabadfoglalkozású íróként teljes mértékben az írásnak szenteli magát. Ez év októberében megírja *Weißer Liebe*⁵ [Fehér szerelem] című regényét. Párizsban ismeri meg a dán író, Knut Hamsun és prózai munkáit, amelyek nagy hatással vannak rá. Itt kerül kapcsolatba Albert Langen könyvkiadóval is, aki a *Weißer Liebe* című regényét közzé teszi. Annyira megtetszik neki Holitscher írása, hogy miután 1896-ban, Münchenben megalapítja a *Simplicissimus* című illusztrált satirikus hetilapot, a pályakezdő író a lapjához hívja szerkesztőnek.

Holitscher 1896 tavaszán érkezik a bajor fővárosba, ahol 1905 őszéig marad. Az Isar parti város hírhedt bohém negyedében, Schwabingban lakva, végre valóban az írásnak szentelheti magát. Münchenben ebben az időben Európa egyik legfontosabb művészeti központja jön létre, számos írói és képzőművészeti csoporttal, amelyek között a *Simplicissimus* köre volt az egyik legjelentősebb. Holitscher hamar beilleszkedik a müncheni íróvilágba, és a *Simplicissimus*-körnek, a Café Stephanie törzsasztalának inspiráló miliójében életre szóló barátságot köt olyan ismert írókkal és művészekkel, mint (a már korábról ismert Knut Hamsun mellett) Frank Wedekind, Kurt Martens,

⁵ Holitscher, Arthur 1896. *Weißer Liebe* [Fehér szerelem]. Albert Langen, München.

Eduard von Keyserling, Jakob Wassermann, Alfred Kubin, Rainer Maria Rilke és Thomas Mann. Ebben a városban találja meg a magát hontalannak tartó író életében először azt a megtartó emberi közösséget, amelynek keresése egész életének egyik meghatározó mozzanata lesz. Éltre szóló barátságokat köt, többek között Wedekinddel és Rilkével. Thomas Mann-nal is Münchenben ismerkedik meg és köt barátságot. Albert Langen kiadójánál Mann lektorálja Holitscher megjelenés előtt álló *Der vergiftete Brunnen* [Mérgezett kút] című második regényét. Hogy ez a barátság miként szakad meg majd a két író között, arról Holitscher kétkötetes önéletírásának első könyvében olvashatunk. A Münchenben töltött évek írói pályájának talán legtermékenyebb időszakát jelentik. Ebben az időszakban három írását is kiadja Langen: 1897-ben az *An die Schönheit*⁶ [A szépséghez] című drámáját, három évvel később, 1900-ban Thomas Mann által lektorált *Der vergiftete Brunnen*⁷ [Mérgezett kút] című regényét, két évvel később, 1902-ben pedig a *Von der Wollust und dem Tode*⁸ [A gyönyörrel és a halálról] című novelláskötetét.

Ennek az időszaknak a sikere az a tény is, hogy a bécsi *Neue Freie Presse* közli Holitschernek, a dán íróról, Knut Hamsunról írott tárcáját. Az 1890-es évektől, a szintén Budapesten született Theodor Herzl volt a lap tárcarovatának szerkesztője. Ekkortól Holitscher többször is próbálkozott írásokat megjelentetni a lapban, de ezek a próbálkozásai sikertelennek bizonyultak. Kitartása végül eredménnyel zárult, hiszen 1896-ban a június 10-i számban mégis megjelent Hamsunról szóló tárcája. Holitscher levelei között két Herzeltől való levél is fennmaradt. Az egyik 1896. január 22-i keltezésű,⁹ és kiderül belőle, hogy a Hamsun-tárcát Herzl már januárban elfogadta közlésre. A tárca elfogadása és közzététele között mégis majd fél évnél kellett eltelnie, hogy Holitscher régi álma végre teljesülhessen. A második levél, 1896. augusztus 26-i keltezésű,¹⁰ és az író egy másik, Münchenről írott cikkére vonatkozik. Herzelnak a rövidpróza elnyeri a tetszését, de nem tudja megígérni Holitschernek, hogy belátható időn belül azt közölni is tudja. Ez a második tárca végül ugyan nem jelent meg, de maga a tény, hogy a család által nagyra becsült és rendszeresen olvasott *Neue Freie Presse* tárcát közölte Holitschertől, nagymértékben hozzájárult írói minőségének elismeréséhez és alkotói ambícióinak támogatásához is. Erről a sikeréről, 1924-ben, önéletrajzának első kötetében a következőképpen ír: „Könyvem [A *Weisse Liebe* című regény – K. N.] és Hermann Bahr kritikája nem tettek szüleimre különösebb hatást. Csak amikor tárcám megjelent a *Neue Freie Presse*-ben, a *Neue Freie*-ben! Jöttek a táviratok a családtól, amelyek gratuláltak és *Csak így tovább*-ot kiáltottak.”¹¹

⁶ Holitscher, Arthur 1897. *An die Schönheit* [A szépséghez]. Albert Langen, München.

⁷ Holitscher, Arthur 1900. *Der vergiftete Brunnen* [Mérgezett kút]. Albert Langen, München.

⁸ Holitscher, Arthur 1902. *Von der Wollust und dem Tode* [A gyönyörrel és a halálról]. Albert Langen, München.

⁹ Theodor Herzl Holitschernek – Deutsches Literaturarchiv Marbach am Neckar, Handschriftensammlung, Jelzet: A: Holitscher / 87.7.263.

¹⁰ Uo. Jelzet: A: Holitscher / 87.7.265 [Fordítás K.N.].

¹¹ Önéletrajz 1., 142.

A müncheni évek második felében Holitscher megismerkedik az ugyancsak Magyarországon született Samuel Fischerrel,¹² akivel a következő években, már Berlinben, előbb munkakapcsolatba kerül, majd barátságot is köt.

4. A hazatérés kísérlete és kudarca

1905 őszén Holitscher elhagyja Münchent és visszautazik Budapestre, ahol 1907 tavaszáig marad. Szülővárosában megpróbál újra gyökeret verni, és befejezni az időközben elkezdett *Der Golem. Ghettolegende in drei Aufzügen*¹³ [*A gólem. Gettólegenda három felvonásban*] című drámáját. Családja, és különösen édesanyja részéről azonban, kezdeti írói sikerei ellenére is, írói pályájával kapcsolatban folyamatos megvetést tapasztal. Budapesti beilleszkedésének sikertelenségében, minden bizonnyal nem csupán családja rideg elutasítása játszott szerepet, hanem a korabeli politikai viszonyok is. Az erősödő magyar nemzeti törekvések a zsidó nagypolgárságban az asszimilációt, a keresztény hitre való áttérés újabb hullámát indították el. A gyermekkorában tapasztalt asszimilációs folyamatok emléke ekkor újra fellobbant, és ismét távozásra készítette az író.

A gólem című drámájának befejezése után, 1907-ben Holitscher Berlinbe megy, mivel Max Reinhardtól ígéretet kap drámájának bemutatására. Különböző nézeteltérések és a szereposztási problémák miatt végül is nem kerül színpadra a darab. Paul Wegener viszont – a címszerepre kiválógatott színész – igen jó piaci érzékkel, anyagi lehetőséget lát a történetben, amelyet később nagy sikert aratva, egy némafilm készítéséhez fel is használ.¹⁴ A Német Irodalmi Archívum Marbach am Neckarban őrzött Holitscher-hagyatékban fellelhető egy Vészi József által Holitschernek írott névjegykártya. A névjegykártya tanúsága szerint, Vészi a darab egy jelenetét, valószínűleg 1910-ben magyarra fordította.¹⁵

Jóllehet Holitscher *A gólem* című színdarabja nem jutott el az előadásig, és az írónak Max Reinhardtban is csalódnia kellett, mégis Berlinben telepedik le, és itt él egészen 1932 tavaszáig. A kezdeti időszakban Paul Cassirer újonnan alapított kiadójánál dolgozik lektorként, később viszont már írásából tartja fenn magát. Ebben az időszakban mélyíti el barátságát Samuel Fischer kiadóval, aki nem csupán azt ajánlja fel neki, hogy színdarabját kiadja, de azt is, hogy Albert Langentől átveszi korábbi műveinek megmaradt példányait és szerzői jogait. Ekkortól Holitscher könyvei a Fischer Kiadónál jelennek meg. A szerző mindezek következtében életre szóló barátságot köt Fischerrel, aki jó érzékkel és sok türelemmel

¹² Samuel Fischer (1859–1934) maga is Magyarországon született, a ma már Szlovákiához tartozó Liptószentmiklóson, magyarul beszélő zsidó családban. Korának, Leopold Ullstein mellett, legjelentősebb kiadója volt. 1866-ban alapítja meg a ma is ismert S. Fischer Kiadót (S. Fischer Verlag).

¹³ Holitscher, Arthur 1908. *Der Golem. Ghettolegende in drei Aufzügen* [*A gólem. Gettólegenda három felvonásban*] S. Fischer, Berlin.

¹⁴ Holitscher pereskedést is kilátásba helyez ebben az ügyben.

¹⁵ Vészi József Holitschernek, Berlin, 27/XII. – Deutsches Literaturarchiv, Handschriften-sammlung, Jelzet: A: Holitscher /87.7.347.

igazgatja írói karrierjét, az igazán nehéz időkben is kiállva mellette. Holitscher Berlinben is igen hamar beilleszkedik az irodalmi élet sokszínű forgatagába. Ekkoriban számos magyar író megfordul a városban, akikkel Holitscher folyamatos kapcsolatban áll. Bár önéletrajzában e korszak retrospektív bemutatásakor ezekre a kapcsolatokra nem találunk utalást, naptári feljegyzéséből, valamint levelezéséből kitűnik, hogy számos magyar íróval érintkezik a berlini években. Az is nyilvánvaló, hogy ezek az írók keresik a kapcsolatot vele, tanácsokat és konkrét segítséget kérnek tőle berlini érvényesülésükhöz. Bródy Sándor például egy 1908. augusztus 4-én keltezett levelében¹⁶ arra kéri Holitschert, hogy segítsen neki *A tanítónő* című darabjának fordításában. Mivel Holitscher ekkor éppen új regényén dolgozik, Bródy darabjának német nyelvre ültetését nem tudja vállalni, de – a további kapcsolattartás igényének jeleként – elküldi neki saját drámáját, *A gölemet*, Bródy pedig ezt a gesztust saját könyveivel viszonozza.

5. A siker műfaja és időszaka: az útleírások

Holitscher életében és munkásságában a valódi fordulat a tízes években következik be, amikor Samuel Fischer finanszírozásával 1911 júliusától 1912 márciusáig beutazza Észak-Amerikát. Előbb Kanadán keresztül szeli át a kontinentet Keletről Nyugatra, majd San Franciscóból Chicagón keresztül tér vissza a keleti partra. Az Amerikában szerzett élményeiről készített feljegyzéseit előbb a *Die neue Rundschau* közli folytatásokban, majd 1912-ben könyv formában *Amerika heute und morgen*¹⁷ [Amerika ma és holnap] címmel jelenik meg. Holitscher útirajza nagy sikert arat, és a következő években tizennégy kiadást él meg. Ez a munka ugyanakkor már jól mutatja az író világnézeti felfogásának változását is. Holitscher tehát először útirajzíróként szerez jelentős ismertséget magának. Sok pályatársa és olvasója ebből az útirajzából ismeri meg Amerikát, az ottani viszonyokat, embertípusokat és közösségi formákat. Franz Kafka például már a *Die neue Rundschau*ban folytatásokban megjelent útirajzot is olvassa,¹⁸ majd áttanulmányozza a könyvet is, és e forrásokból merít fontos információkat *Amerika* című regényéhez. Újabb kutatások szerint bizonyos részeket át is emel saját regényébe.¹⁹

Holitscher útleíró karrierje tehát 1912-ben kezdődik, ebben a műfajban találja meg saját stílusát, s válik a korszak egyik legjelentősebb útirajzírójává. Pályatársai közül nemcsak Kafka becsüli nagyra útirajzait, de Kurt Tucholsky is számos recenziójában méltatja pozitívan Holitscher ezen írásainak sajátos látás- és ábrázolásmódját.

¹⁶ Vészi József Holitschernek, Berlin, 27/XII. – Deutsches Literaturarchiv, Handschriften-sammlung, Jelzet: A: Holitscher /87. 7. 60.

¹⁷ Holitscher, Arthur 1912. *Amerika heute und morgen* [Amerika ma és holnap]. S. Fischer, Berlin.

¹⁸ Érdekes adalék a témához, hogy Kafka sosem járt Amerikában. Max Brod visszaemlékezéseiből arról is tudunk, hogy Kafkának megvolt Holitscher 1912-ben megjelent Amerika-könyve, amelyből alkalmanként felolvasott neki.

¹⁹ Langebach, Ingo 2004. *Arthur Holitscher – eine Bildvorlage für Kafkas Amerika-Roman? Kritische Ausgabe. Zeitschrift für Germanistik & Literatur*, 2004/ 8: 74–76.

Az író Berlinben ugyanakkor nem csupán saját igazi hangjára és műfajára, az útirajzra talál rá, de fiatalkori írásaiban megjelenő esztéticizmusának öntetszelgő, szociálisan passzív művészi attitűdjét is lezárja. Már a párizsi évek alatt közelebről megismeri az ottani anarchista, illetve szocialista eszméket, s ekkorra már a korábbi írói-emberi magatartását egy szociálisan aktív művészi hozzáállás váltja fel. Ez a fajta aktivizmus az, ami őt, a nemzedéki különbség ellenére is, az expresszionizmus gondolatvilágához köti. Nem véletlen, hogy Berlinben az expresszionizmus vezető lapjában, a *Die Aktion*-ban kezd el cikkeket közölni.

Samuel Fischer, a kiadó és a barát jó érzékkel látta meg a sokszor nehezen pártfogolható íróban a sikeres útirajzírót, és további utazásokra és úti beszámolóik írására sarkallja. Első, felkérésre történt utazását 1912 után még számtalan követi, melyeknek a hasonló sikert elért útirajzok lesznek a maradandó lenyomatai. Holitscher 1912 és 1930 között számos utazást tesz nemcsak Amerikába látogat el, hanem bejárja szinte az egész világot. 1921-ben Palesztinába tesz látogatást, majd 1925-ben Egyiptomon és Elő-Ázsián át Indiába,²⁰ Tibetbe, Kínába és Japánba utazik.

Az alkotó Berlinbe költözése, különösen az *Amerika*-könyv sikerének fényében, igen jó döntésnek bizonyult. Saját sikerén felbuzdulva, valamint anyagi helyzetének rendeződése miatt is, (anyja halála után életjáradéka jelentősen megemelkedik), Berlint immár állandó lakhelyéül választja. 1912-ben házasságot köt Helene Moellerrel, egy hamburgi nagykereskedő leányával. Házasságkötésükre Angliában került sor, mivel a Holitscher magyar állampolgárságából adódó formai nehézségeket akkoriban ott lehetett a legkönnyebben áthidalni.²¹ Az esküvő után az író Berlinben a Ludwigkirchplatz 12. számú házba költözik feleségével, ahol életében talán először lesz állandó, biztos lakhelye és része egy valóban támogató családi légkörben. Hosszabb-rövidebb utazásaira innen indul majd, és ide is érkezik vissza, itt tapasztalja meg az otthon megtartó közegének erejét.

6. Az első világháború – és az ezt követő évek fontosabb munkái

Az immár megállapodott életet, az egyre gyarapodó írói sikereket és az ezekkel járó elismerést sajnos nem élvezhette sokáig: 1914-ben kitör az első világháború, és ismét bizonytalanságban, folytonos egzisztenciális veszélyek közepette kénytelen alkotni. A világháborúval kapcsolatban ő pacifista álláspontot képvisel, a háború éveiben írásai a liberális szellemiségű *Berliner Tageblatt*-ban jelennek meg. Tagja lesz az *Új Haza Szövetségnek* [Bund Neues Vaterland], 1917 nyarán pedig a *Neue Freie Presse* megbízásából Stockholmba megy, hogy a II. Internacionálé kongresszusáról tudósítson. Ennek az útjának a hozadéka többek között a *Bruder Wurm*²² [Gilisztatestvér] című pacifista könyve. Az 1918–1919-es

²⁰ Indiában Gandhival interjút is sikerül készítenie.

²¹ Itt fontos megjegyezni, hogy Holitscher naptárbejegyzéseiből, ill. levelezéséből egyértelműen kitűnik, hogy, bár magyarságához fűződő viszonya ellentmondásos volt, magyar állampolgárságáról soha nem mondott le.

²² Holitscher, Arthur 1918. *Bruder Wurm* [Gilisztatestvér]. S. Fischer, Berlin.

németországi forradalom idején tagja lesz a *Szellemi Munkások Tanácsának* [Rat Geistiger Arbeiter], a pártba viszont nem lép be, ezért komoly politikai megbízást sem kap. Ennek ellenére lelkes hívévé válik a kommunista utópiának.

Ennek az elkötelezett érdeklődésének tudható be, hogy a maga történelmi korában az elsők között tudósított Szovjet-Oroszországról.²³ 1920-ban az amerikai United Telegraph megbízásából három hónapot töltött a kommunista birodalomban. Benyomásairól a *Drei Monate in Sowjet-Rußland*²⁴ [Három hónap Szovjet-Oroszországban] című útirajzában számol be. Ez a könyv azért is igen fontos dokumentum, mivel egyike azon kevés munkáknak, amelyeket a forradalom utáni Oroszországról Nyugat-Európában írtak. A korszakban igen nagy érdeklődés övezte ezeket a beszámolókat, tudósításokat. Holitscher ezen első Oroszország-könyve nem kevesebb, mint tizenöt kiadást ért meg. Karl Radek, aki lelkes bolsevik propagandista volt, már 1919-ben megkérte Holitschert, hogy utazzanak el együtt Szovjet-Oroszországba. Mivel Radek valószínűleg már a II. Internacionálé ülésén megismerkedett az íróval, és felismerte szellemében és törekvéseiben az új emberi közösség utáni vágyát, jó érzékkel kérte fel éppen őt erre az utazásra. Holitscher lelkesültsége arra is reményt jelentett számára, hogy úti beszámolója kedvező fényben fogja bemutatni az országot. S bár közös utazásukra végül nem került sor, Radek terve részben mégis megvalósult, mert Holitscher végül is kijutott Szovjet-Oroszországba, és útirajzában összességében pozitív képet festett az új bolsevik államról. Ugyanakkor kritikát is képes volt megfogalmazni az ott tapasztaltakkal szemben, noha az ő meggyőződése az volt, hogy a bolsevik forradalom az emberiséget egy új, tisztább, szakrális közösséggé tudja majd formálni.

1921 őszén Holitscher már Palesztinába utazik, hogy ott a zsidó telepések munkájáról tudósítson.²⁵ Erről az útról is születik egy útirajza *Reise durch das jüdische Palästina*²⁶ [Utazás a zsidó Palesztinán keresztül] címmel. Palesztinában nem a zsidó állam megteremtésére tett kísérlet érdekelte elsősorban, oda is az új típusú társadalom megtalálásának vágya vezet. A bevándorló zsidó telepések, a fiatal munkáspionírok összefogásában is a közösségi élet új modelljét látja. Képzeletét az apróbb részletek helyett, itt is sokkal inkább „az új emberiség nagy utópisztikus közösségeszménye, a vallásos szocializmus”²⁷ ragadta meg.

1922-ben Holitschernek ismét sikerül Szovjet-Oroszországba utaznia. Ebben az évben két látogatást is tesz ott: ez év tavaszán egy nemzetközi bizottság

²³ Holitscher összesen öt alkalommal járt Szovjet-Oroszországban.

²⁴ Holitscher, Arthur 1921. *Drei Monate in Sowjet-Rußland* [Három hónap Szovjet-Oroszországban]. S. Fischer, Berlin.

²⁵ 1925-ben majd visszatér Palesztinába, ezúttal már Ernst Toller társaságában, hogy részt vegyen az ottani Zsidó Egyetem megnyitóján. Második palesztinai útjának élményeiről a *Das unruhige Asien* [A nyugtalan Ázsia] című könyvének első részében számol be.

²⁶ Holitscher, Arthur 1922. *Reise durch das jüdische Palästina* [Utazás a zsidó Palesztinán keresztül]. S. Fischer, Berlin.

²⁷ Uo. 125.

tagjaként az éhező Volga-vidéket járja be. Erről az útvjáról *Stromab die Hungervolga*²⁸ [Lefelé az éhező Volga mentén] címmel jelenik meg könyve. Novemberben pedig a Komintern III. kongresszusán vesz részt, s ekkor találkozik a magyar emigráció több tagjával, köztük Kun Bélával is.²⁹

1924-ben európai útjai állnak a középpontban: ebben az évben Párizsba és Londonba tesz utazást.³⁰ Az ezek nyomán nyert tapasztalatairól a *Der Narrenbaedeker. Aufzeichnungen aus Paris und London*³¹ [Bolond-útikalauz. Feljegyzések Párizsból és Londonból] címmel ellátott útirajza jelenik meg. Ez a könyv azért is igen különleges, mivel a híres festő-grafikus, Frans Masereel tizenöt fametszete díszíti lapjait.

1925-ben az író ismét elhagyja Európát, hogy Egyiptomon és Elő-Ázsián át Indiába, Tibetbe, Kínába és Japánba jusson el. Erről a hosszú útvjáról is születik egy igen érdekes útleírás a *Das unruhige Asien. Reise durch Indien – China – Japan*³² [A nyugtalan Ázsia. Utazás Indián, Kínán és Japánon keresztül] címmel. Előző útirajzaival ellentétben viszont, ebben a munkájában már a vallási-kulturális sajátosságok szociografikus megragadása az alapcélja. A „saját” és a „másik” kultúra viszonyítási tengelyén haladva, egzotikus részletek tárgyalásán és bemutatásán keresztül kap sokrétű és érdekesítő útleírást az olvasó.

Az utazások és útirajzok történetében egy jól érzékelhető keretes szerkezet mutatkozik meg, hiszen Holitscher 1929-es utolsó nagy utazása ismét Amerikába vezet.³³ Tíz év elteltével, 1930-ban születik ismét könyv az újra látott Amerikáról. A címében: *Widersehen mit Amerika*³⁴ [A viszontlátott Amerika] is hangsúlyos helyet kap a viszontlátás gesztusa.

Az utolsó külföldi út, Amerika viszontlátása és az ebből készült könyv megjelenése jelentős cezúrát is mutat Holitscher életében. Az író ekkor már hatvanegy éves, elismert, sokat olvasott útirajzíró, aki (noha ennek még nem lehet tudatában) már túl van életének nagyobb sikerein. Többé-kevésbé megállapodott életrészekbe jutott, irodalmi berkekben számon tartják és értékelik művészetét, ő maga is érzi ezt az elismerést,³⁵ mégis egyre magányosabbnak ítéli meg önmagát. Regénytrilógia írásába fog *Es geschah in Moskau*³⁶ [Ez történt Moszkvában], *Es geschieht in Berlin*³⁷

²⁸ Holitscher, Arthur 1922. *Stromab die Hungervolga* [Lefelé az éhező Volga mentén]. S. Fischer, Berlin.

²⁹ L. Önéletrajz 2., 196. Kun Béla moszkvai címe benne van naptárának címjegyzékében is.

³⁰ Az utazás különlegessége, hogy Holitscher menetrend szerinti repülőjáratral utazik Londonba és a repülőutat is leírja.

³¹ Holitscher, Arthur 1925. *Der Narrenbaedeker. Aufzeichnungen aus Paris und London* [Bolond-útikalauz. Feljegyzések Párizsból és Londonból]. S. Fischer, Berlin.

³² Holitscher, Arthur 1926. *Das unruhige Asien. Reise durch Indien – China – Japan* [A nyugtalan Ázsia. Utazás Indián, Kínán és Japánon keresztül] S. Fischer, Berlin.

³³ Amerikai útján tartózkodik, amikor 60. születésnapjára tisztelgő kötetet állítanak össze számára.

³⁴ Holitscher, Arthur 1930. *Widersehen mit Amerika* [A viszontlátott Amerika] S. Fischer, Berlin.

³⁵ 1929 augusztusában, amikor fél évre meghívják Amerikában és a Harvard egyetemen is előadást tart, Berlinben távollétében is megünneplik 60. születésnapját.

³⁶ Holitscher, Arthur 1929. *Es geschah in Moskau* [Ez történt Moszkvában]. S. Fischer, Berlin.

³⁷ Holitscher, Arthur 1931. *Es geschieht in Berlin* [Ez történik Berlinben]. S. Fischer, Berlin.

[Ez történik Berlinben], *Ein Mensch ganz frei*³⁸ [Egy egészen szabad ember] címmel. Ezekben a regényekben változtatja az első és harmadik személyű elbeszélésmódot, és úgy mutatja be a kort, amelyben élt és él, hogy önmagát több, időnként egymással szembenálló alakban is megjeleníti. A trilógia utolsó kötetének megjelenésekor, 1931. november 5-én még Berlinben lakik, de nem egészen fél évvel később, 1932. március 21-én már búcsút vesz a német várostól, és még ugyanebben az évben Svájcba utazik.

Arthur Holitscher útirajzairól összegzőképpen elmondható, hogy az író utazásait sosem csupán az újdonság, az izgalmas tájak és idegen kultúrák pusztá bemutatása motiválta, hanem mindenkor az új emberi közösségek utáni vágya – és e közösségek életének szélesebb körben való tudatosítása – is vezérelte. Ezt a vágyát önéletrajzában is megfogalmazza: „[K]özösség után vágyakozva tekintetem körül a világban, semmi mást nem kerestem, csak közösséget.”³⁹ Egyéni tragédiája éppen az lesz, hogy egyik általa áhított közösséghez sem tudott csatlakozni. A polgárok körében túlságosan kommunistának számított, a kommunisták között pedig polgár maradt. A saját polgári gyökereitől, szülőföldjétől, családjától elidegenedett, a szocialista eszmékkel szemben elkötelezett író eszménye egy olyan világ volt, „amelyben a kényszertől megszabadult névtelen tömeg, kis csoportokba szerveződve, átéli szabadsága és felelőssége megdicsőülését.”⁴⁰ Folytonos hontalanság-érzete élete folyamán egyre erősödött, majd a sok önként vállalt vándorlás után, 1933-ban immár az emigráns lét rákényszerített nehézségeivel telítődött, amely élete alkonyán a valódi számkivetettek drámáját hozta el számára.

7. Létválság és írói válasz a fasizálódó Európában

Naptárbejegyzéseiből pontosan látható, hogy a nemzetiszocialisták 1933-as németországi hatalomátvételekor Holitscher, a lexikonok adataival ellentétben, már nincs az országban. Ekkor már Párizsban tartózkodik, majd nemsokára Svájcba utazik, ahol élete utolsó éveit tölti. Svájcban Asconában kénytelen letelepedni, ahol lakást nem bérel, hanem a Casa Bellaria nevű panzióban lakik. A nemzetiszocialisták fellépésének következtében könyveit Németországban betiltják és elégetik. Ebben az időszakban teljesen elveszíti olvasóközönségét, és az emigrációban kell megjelenési lehetőségek után néznie. Anyagi helyzete is rohamosan romlik: Elsa nevű húga 1932-es halála után⁴¹ az író még öt évvel később is tárgyal életjáradékának ügyében sógorával, aki az 1937. évi naptár szeptember 1-i bejegyzése szerint négyszázötven svájci frankot utalt át neki. Emigrációjának első időszakában még megjelenik pár írása, ám ezek a lehetőségek egy idő után elapadnak, majd meg is szűnnek.

³⁸ Holitscher, Arthur 1931. *Ein Mensch ganz frei* [Egy egészen szabad ember]. S. Fischer, Berlin.

³⁹ Önéletrajz 2., 231.

⁴⁰ Uo. 239.

⁴¹ Vö. az 1932. évi naptár június 2-i bejegyzését.

A háború kitörése után valószínűleg már semmiféle anyagi támogatást nem kapott Budapestről. Ekkorra egészsége megrendül, anyagi helyzete is rosszra fordul, utolsó tartalékait éli fel, és teljes magányban élve, kevés barátja támogatására szorul. Ezekből az évekből származó naptárainak elején minden hónapról található egy-egy oldalnyi áttekintés. Ide jegyezte be, ameddig még sokat utazott, ezeknek az utaknak a fontosabb adatait, az utazások helyszíneit, szálláshelyeinek címét és egyéb fontos információkat. Ugyancsak ide írta be a hozzá közel álló emberek (pl. Rilke, Hofmannsthal, Samuel Fischer, Kurt Tucholsky stb.) halálozási dátumait, egyes fontos történelmi eseményeket vagy személyes élményeit. Az 1928. évi naptár június 18-i bejegyzése csupán egy szóból áll: *Einsamkeit!* [Magány!].

1939. december 12-én, a már súlyos beteg és szinte teljesen elszegényedett író Genfben telepedik le, ahol két évvel később, 1941. október 14-én, az Üdvhadsereg egyik genfi tömegszállásán éri a halál. Három nappal később a genfi Saint-Georges temetőben Robert Musil búcsúztatja. És bár Holitscher sírja ma már nem található meg,⁴² Musil gyászbeszéde,⁴³ fennmaradt, megrázóan pontosan idézve fel az író személyiségének meghatározó vonásait és munkásságának jelentőségét: „Egy olyan férfitől búcsúzunk, akinek műve túl fogja élni őt; akinek személyes lénye, ameddig erejénél volt, bármiben nyilatkozott is meg, egy vihar tiszta és felfrissítő hatásával bírt.”

8. Az önéletrajzi művek sorstükrözései

Holitscher két kötetben megjelent önéletírásában identitáskeresésének legfontosabb állomásait mutatja be, betekintést nyújtva az Osztrák-Magyar Monarchia budapesti és bécsi közéletének, kulturális világának viszonyaiba, valamint az irodalmi modernség különböző európai központjainak életébe is. Budapest kiegészés utáni szociokulturális viszonyrendszerében gyermekkorát a többségi nemzettől elvárt asszimilációs törekvések tükrében mutatja be, együtt a modernizálódó város lakóinak mindennapjaival. Az első fejezetekben megjelenik Budapest monarchiás párja, ugyanakkor Holitscher retrospektív értékelésében a gyermek és a fiatal férfi áhított-vágyott másik, igazibb városa, Bécs is, amely a megidézett években számára a kultúra fokmérője és mércéje is egyben. Bécs után aztán Párizs testesíti meg alakuló szellemiségében az íróvá válás ideális közegét, amelyben a kezdeti útkeresések után, a saját írói hangjának megtalálása végbe mehet.

8.1. Az autobiográfia első kötete

A szerző önéletírásának első kötete 1924-ben jelenik meg a Fischer Kiadónál. Holitscher ekkor ötvenöt éves, és sikeres útirajzíróként már maga mögött tudhatja első amerikai, szovjet-oroszországi és palesztinai útjait. Az első kötetben megidézett

---

⁴² Holitscher genfi sírja ma már nincs meg, mivel senki sem akadt, aki a sírhelyet meghosszabbította volna, így a temetőigazgatóság a sírt húsz év után felszámolta.

⁴³ Musil, Robert 1955. *Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden* [Naplók, aforizmák, esszék és beszédek]. = Frisé, Adolf (szerk.). Rowohlt, Hamburg.

autobiográfiai időszak gyermekkorától, egészen pontosan iskolás éveitől a kötet megjelenésének idejéig tart. Emlékeit az 1880-as évek eseményeinek felidézésével kezdi, és 1924-ig vezeti őket. Az önéletírásban feltárt időszak, a közel negyvennégy év, sok egyéni sorshelyzetet tartalmaz, és számos világtörténelmi esemény fordulópontjait és válságát is bemutatja. Ilyen például a magyarországi zsidóság asszimilációja, az első világháború kitörése, az 1918–1919-es németországi forradalom, a weimari köztársaság, a 1920-as évek Németországának politikai és kulturális változásai.

Ez az első kötet összesen tíz fejezetből áll, amelyek követik a gyermekkor és a felnőtté válás kronológiáját. Az első fejezet, amely a *St. Emerich an der Theiß* [Tiszaszentimre] címet viseli, a szerző visszaemlékezéseinek sorát magától értetődően a gyermekkor felidézésével kezdi. Az első fejezet a másodikkal együtt alkot belső egységet, amely a *Schulbank* [Iskolapad] címet viseli. Az első fejezet Holitscher gyermekkorának két helyszínét, egymással ellentétbe állítva idézi fel. Az első helyszín Tiszaszentimre, ahol az akkor még igen jómódú zsidó nagypolgári kereskedőcsalád nyaralót tartott fenn, megvásárolva egy kisebb fajta uradalmat, a rajta fekvő kúriával, amelyet a családban csak „kastély”-nak neveztek. A tiszaszentimrei birtok a nyaralások, a gyermekkor gondtalanságának színtere, ahol a Holitscher család, nagyszülőtől, nagynénistől, a testvérekkel közösen még erős és összetartó kohézióban élt. A második fejezet már a nagyvárosba, Budapestre vezeti az olvasót, ahol a visszaemlékezés középpontjában az iskolai oktatás bemutatása, a napi penzum lélekölő robotként való rögzítése áll.

Holitscher itt és a munka későbbi fejezeteiben is nagyon részletesen számol be arról az igen összetett szociokulturális közegről, amelyben felnőtt, és amely meghatározta identitásának fejlődését. Magyarországhoz fűződő érzéseinek, a magyar kulturális közeghez való viszonyának igen részletes leírását adja önéletírásának első fejezeteiben. Itt kapunk magyarázatot arra, hogy miért határozta meg gyermekkorát és iskolás éveit az otthontalanság és a kirekesztettség érzése.

Az az elbeszélői eljárás, hogy a szerző visszaemlékezéseinek elejére a tiszaszentimrei idők idillikus mikrokozmoszának felidézést helyezi, jól mutatja az írás jelen idejének már illúzióvesztett helyzetét. Holitscher 1923-ból látatja idillinek gyermekéveinek nyaralásait. A tiszaszentimrei idill felidézése az elvesztett egység utáni vágyakozás jelen idejéből válik igazán fontossá számára.

Az önéletírás első kötetének szerkezetén belül a harmadik és negyedik fejezet szintén kisebb belső egységet alkot. A harmadik fejezet, amelynek címe *Mein Grossvater stirbt* [Nagyapám halála] és a negyedik, *Ritualmord und Theterbrand* [Rituális gyilkosság és egy színház leégése] a mikro- és makroszintű történelmi események felelevenítésén keresztül két témát helyez egymás mellé. Az első egységben családi eseményt, a nagyapa halálát dolgozza fel, a másodikban két, már társadalomtörténelmi vonatkozásban is számon tartott esetet idéz fel: a tiszaszlári pert (1882–1883), valamint a Gyapjú utcai német színház leégésének történetét (1889).

Önéletírói módszerében itt igen fontos vonás a kisebb, az egyén személyes történetében szerepet játszó tragikus eseménynek, (a nagyapa halála), és a nagyobb,

az egész városra (Gyapjú utcai német színház leégése), valamint egész Magyarországra (tisztaeszlári per) vonatkozó történéseknek az egymás mellé helyezése. Valamennyiben közös és nagyon fontos következmény, hogy a tulajdonképpeni esemény (a nagyapa halála, illetve a vérvád és a per elindulása, valamint a színház leégése) tragikus voltán túl mindhárom történet egyszersmind gyökeres sorsbeli változásokat hoz. A nagyapa halála a hagyományos nagypolgári zsidó család szétesését, míg a másik két, egész Magyarországot érintő tragédia az 1880-ig fennálló kvázi hagyományos politikai-társadalmi közeg átalakulását, s abban a német ajkú zsidó közösség széthullását is jelzi.

A tíz fejezetből az első négy a gyermekkor és a fiatal felnőttkor fontosabb történéseinek a felelevenítését tartalmazza, míg a következő hat fejezetben már az íróvá válás nehézségeinek tárgyalását és ezzel együtt az európai nagyvárosoknak, mint a modernség központjainak (Bécs, Párizs München, Berlin) bemutatását találjuk.

A kötet szerkezetét tekintve fontos megjegyezni, hogy a hatodik fejezet, amelynek címe *Die verlorenen Jahre* [Elveszett évek], és amelyik Holitschernek összesen hat Budapesten, Bécsben és Fiumében töltött évét dolgozza fel, választóvonalként helyezkedik el az első három és az utolsó hat fejezet között. Átmenetet képezve így a gyermekkor és a felnőttkor, az íróvá válás korszakainak határmezsgyéin. Mivel az ötödik fejezet is az immár felnőtt író hat évét mutatja be, a kötet makroszerkezete így tulajdonképpen két, öt-öt fejezetből álló szerkezeti egységre bontható. Az első makroszerkezeti egységnek az öt fejezete a gyermek- és a fiatal felnőttkor útkeresését, önmeghatározásának és önkifejezésének nehézségeit mutatja be, míg a második makroszerkezeti rész, az utolsó öt fejezet, a sorsvonal topográfiai váltásaival együtt (Holitscher elhagyja Bécsset és Párizsba, majd Münchenbe és Berlinbe megy), a magát immár az írásnak, az írói pályának elkötelezett férfit mutatja be.

A hatodik fejezet, melynek címe *Verdüsterte Stadt – Stadt im Licht* [Elhomályosult város – Város a fényben] Holitscher írói pályára való ráhangolódását vezeti be. Tartalmazza a személyiség viláértelmező hangsúlyainak változását is, hiszen az új életszakaszok, az új tervek és törekvések kijelölése az ő esetében mindig együtt jár az élethelyszínek megváltoztatásával. A szerző önéletírásában a belső, a lélektani térben történő módosulások így mindig külső térbeli váltással, mozgással hangolódnak össze. A topográfiai tér is a belső lélektér eseményeit mutatja, erősíti fel. Az így elénk tárt városok terei ezért az író identitáskeresésének topográfiai lenyomatai lesznek. Ez a fejezet tehát elvezet minket Bécsbe, illetve Bécsen keresztül Párizsba, noha a gyermekkor áhított városa ebben a fejezetben már elveszti egykori varázsát, elhomályosult várossá válik, hogy átadja helyét az új ideálok, álmok és célok helyének, a fény városának, Párizsnak. De az útkeresés jegyében álló időszak felidézésében az író nem áll meg a helyszínereséseknek ezeken az állomásain, és a hetedik fejezetben, mely *Ein Sommer in München* [Egy nyár Münchenben] címet viseli, már a bajor fővárosba kalauzolja az olvasót. A fiatal író csupán egy nyarat tölt ebben a városban, amelynek dinamikus hangulata izzóan megragadja képzeletét. Itt ismerkedik meg Albert Langen kiadóval és irodalomszervezővel, aki induló új

lapjához keres ekkoriban munkatársakat, s Holitschert is felkéri, hogy dolgozzon neki, és a felkérést el is fogadja a fiatal író. Mielőtt azonban Münchenbe költözne, még kitérőt tesz Párizsba. Erről a *Jahrhudertende* [Az évszázad vége] című nyolcadik fejezet tudósít. A következő, kilencedik fejezet, *Die Münchener Jahre* [A müncheni évek] címmel már Holitscher müncheni éveiről szól. A fejezet az 1896-tól 1905-ig terjedő időszakot dolgozza fel. Holitscher ekkor Albert Langen hívására érkezik a városba, és a *Simplicissimus* nevű satirikus hetilap munkatársaként kezd el dolgozni. Ez a fejezet igen fontos szereppel bír az író kiterjedt kapcsolatrendszerének feltérképezésében is. Érdekes képet kapunk a Simplicissimus-kör íróiról és a *Café Stephanie* nevű kávéház törzsasztalának hangulatáról, tagjairól. A szerző olyan írókkal és művészekkel köt itt életre szóló barátságot, mint Frank Wedekind, Kurt Martens, Eduard von Keysseling, Jakob Wassermann, Alfred Kubin, Rainer Maria Rilke és Thomas Mann.

Az utolsó, tizedik fejezet, melynek címe *Geschmack der Welt* [A világ ízlése] Holitscher európai útjairól szól, második része pedig már a berlini éveket is bevezeti. A fejezet a már élete delére jutott író fontosabb sorskérdéseit is felmutatja. A fejezetben sok, a szerző életét és szemléletét meghatározó téma kerül középpontba. Holitscher életének egyik fő motívuma, az utazás ebben a részben kiemelt szerepet kap. Az utazás, mint ösztön (Wandertrieb), mint az identitáskeresés örök toposza jelenik meg. Az író ebben a záró fejezetben kitér többek között az önéletírás műfajának szerepére és funkciójára is. Az utolsó fejezet tehát sokkal esszéisztikusabb és sokkal inkább összegző jellegű, mint az előző kilenc részegység, és megtaláljuk benne a szerző személyiségét alakító legfontosabb törekvéseinek tematizálását is.

8.2. Az autobiográfia második kötete

Míg az önéletírás első kötete a gyermek- és fiatalkort, a felnőtté válást, a szociokulturális keretekbe való beékelődést és annak nehézségeit mutatja be, valamint – ezeknek a viszonyrendszerében – az íróvá válás nem kevésbé problematikus folyamatát, addig a második kötet már a felnőtt író beilleszkedési küzdelmeit, identitáskeresésének módjait és helyszíneit beszéli el. Az időszakasz, amelyet tárgyal: a müncheni évektől, 1896-tól 1928-ig terjedő időszak.

E második kötet 1928-ban, az első kötet megjelenése után négy évvel lát napvilágot, immár nem a Fischer Kiadónál, hanem a postdami Gustav Kiepenheuer gondozásában. Samuel Fischer ugyan mindenben támogatta Holitschert, még olyan helyzetekben is, amikor már csak a barátságuk figyelembevételével tudott segíteni az akkorra politikai nézetei miatt már nagyon megosztó írón. Önéletírásának második kötetében Holitscher politikai meggyőződése és állásfoglalásai ugyanakkor már Fischerre nézve is igen kényelmetlenek és veszélyesek voltak. Ennek történeti-politikai oka, hogy 1928-ban már igen kényelmetlenné és sok szempontból veszedelmessé is vált Németországban a kommunizmus kritika nélküli propagálása. Holitscher ekkor már látja ugyan a szovjet típusú társadalmi rendszer anomáliáit is, de utópiákhoz való ragaszkodásából fakadóan, a kommunista utópiát mégsem hajlandó elengedni.

Samuel Fischer nem vállalja a kötet megjelentetését, így az Gustav Kiepenheuer kiadójához kerül, ám megjelenése után, a számos fenyegetés és feljelentés miatt a könyv terjesztését betiltják.

Szerkezetét tekintve a második kötet kilenc fejezetből áll, és az ötvenkilenc éves író életének 1907-től 1925-ig terjedő időszakát mutatja be. Mivel a második kötet az első nagy önéletrírói munka folytatása, ezért a megidézett csaknem negyvenöt év kronológiai határai értelemszerűen nem változnak benne, csakis a tárgyalt élet- és világesemények fókuszpontjai és ezek hangsúlyozásai módosulnak, alakulnak át. Természetesen vannak olyan témák, amelyek a második kötetben is visszatérnek (ilyen például a család asszimilálódásának kérdésköre), de a második kötetben alapvetően új életproblémák tűnnek fel.

Az első fejezet címe e könyvben *Vor einem Bild des Bauern-Breughel* [*Breughel egyik paraszti életképe előtt*], és a kötet bevezetésének funkcióját tölti be. A második fejezet, amely a *Die Familie um die Lebenswende* [A család sorsfordító időkben] címet viseli, az író azon életszakaszának bemutatása, melyben megpróbál gyökeret verni szülővárosában, Budapesten. 1905 és 1907 között, kisebb utazásoktól eltekintve Holitscher Budapesten él, de nem családjá körében, hanem legjobb barátjánál, (a Király utca 100. számú ház harmadik emeletén), akit önéletrírásában gyermekkori becenevén, Bobolóként említ. Barátjának valódi neve Lóránt Richárd Róbert volt,⁴⁴ s a férfi később a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alapító tagja lett. Kapcsolatuk az író egész életén át megmaradt, még az 1938. évi naptárban is szerepel (a január 21-i napon) a következő bejegyzés: „Brief von Bobolo”, azaz „Levél Bobolótól”.⁴⁵ Ebben a budapesti időszakban írja és fejezi be a már fentebb említett *A gölem* című drámáját. Azon próbálkozása, hogy ebben az életszakaszában jobb kapcsolatot tudjon kialakítani saját családjával, és hogy beilleszkedjen Budapest kulturális életébe, viszont teljes mértékben meghiúsul. Fájdalommal veszi tudomásul, hogy (édesapja halála után), édesanyjával ezúttal sem sikerült javítani kapcsolatukon. Édesanyja rideg elutasítása és írói pályáját minősítő lekicsinylő megatartása a pályakezdő alkotót végérvényesen eltávolította családjától. A magyarországi zsidósággal kapcsolatos asszimilációs elvárások is újra fellobbannak itt tartózkodásának időszakban, és ez is nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Holitscher feladja budapesti beilleszkedési kísérletét.

A kötet harmadik fejezete, *Der Markt und ein Theater* [A piac és egy színház] címmel már Berlinbe, annak pezsgő irodalmi-kulturális életébe vezet. A fejezet középpontjában az 1910-től az 1920-as évekig terjedő időszak áll, amelyben Holitscher először Paul Cassirer kiadójánál, lektorként kezdi meg ottani életét, s kapcsolatai révén kiváló ismereteket szerez Max Reinhardt színházának világáról is. A harmadik

---

⁴⁴ Holitscher a Siegfried Holitschernek 1909. október 9-én írott levelében a Király utcai címet és R. Loránt nevét adja meg budapesti címeként.

⁴⁵ Valószínűleg barátján keresztül kaphatta meg Holitscher egy évvel korábban az ötvenedik érettségi találkozóra szóló meghívót. Az író nem utazott Magyarországra, hogy részt vegyen az érettségi találkozón, mivel ezt sem anyagi helyzete, sem bizonytalan menedéki státusza nem tették lehetővé.

fejezet tovább viszi azoknak a fejezeteknek a sorát, amelyek az irodalmi-kulturális környezet fontos adalékokkal való leírása miatt kulcsszerepet töltenek be az önéletrajzban. A fejezetben a berlini kulturális közeg olyan központi képviselői bukkannak fel, mint Frank Wedekind, Max Reinhardt, Paul Cassirer és Samuel Fischer; ők Holitscher azon pályatársai voltak, akikkel szoros barátságot ápolt. A fejezet másik fontos vonulatát a művészet és a művész árucikké alacsonyításának kritikája képezi, s abban olvasható a piac törvényeinek a korban embertelen körülményeket teremtő bemutatása is. A város egyszerre jelenik meg fontos, a művészi érvényesülés szempontjából sok lehetőséggel kecsegtető központként, és ugyanakkor a kultúrával mint árucikkal uzsorázó üzletemberek Bábeleként is. Ezért válik a nagyváros a művész számára a megpróbáltatások színhelyévé, így ez a fejezet fontos adalékokkal szolgál az első világháború előtti berlini modernség társadalmi körülményeinek képéhez.

A következő, a negyedik fejezet, amely a *Bresche der Zeit* [Az idő repedései] címet viseli, már előrevetíti az első világháborút közvetlenül megelőző időszak számos neuralgikus pontját. Ebből a fejezetből azt is megtudjuk, hogy a háború kitörésekor az író Londonban tartózkodik, így részben külső szemmel is képes szemlélni az eseményeket. A fejezet Holitscher pacifista hozzáállását is jól mutatja. A következő két nagy kötetegység már a világháború és az 1918–1919-es németországi forradalom történéseit, a weimari köztársaság kikiáltásának körülményeit, és az írónak ezekhez az eseményekhez kapcsolódó politikai hozzáállását is közvetíti. Az ötödik fejezet *Jahre des Krieges* [A háború évei] címmel az első világháborús Németországot, azon belül a háborús Berlint mutatja be. Ez a rész a rákövetkező hatodik fejezettel alkot egységet. A *Die deutsche Revolution* [A német forradalom] címet kapott fejezet az első világháború végét és a német forradalom egy esztendejét mutatja be. A hetedik nagy részegység Holitscher meglátásában már a kommunista utópia megvalósulásának országába, Szovjet-Oroszországba vezet, és az író első, 1920-as útjáról, illetve az ebből készült útirajz, a *Drei Monate in Szovjet-Russland* [Három hónap Szovjet-Oroszországban] megírásának körülményeiről számol be. A rákövetkező, a nyolcadik fejezet már az egyéni történelem belső tereiről és történéseiről szól. Ebben a részben az író házasságának felbomlása, válásuk története kap helyet, házasságuk válságának néha tragikus, máskor bohózszerű részleteit tárva az olvasó elé. A *Die Geschichte von den sieben Quirlen* [Hét habverő története] címmel ellátott fejezete e házasság igen széles érzelmi skáláját is ábrázolja. A kilencedik, és egyben a kötet utolsó fejezete, amelynek címe *Das Heim oder die Weite* [Az otthon vagy a messzeség], már az írás, az írói lét jelenének problémáiról szól. A szerző ebben a fejezetben a magányról, műveinek a feledésbe merülésétől való félelméről fejt ki gondolatait. Stílusa itt már hangsúlyosan filozofikusabb, mint a korábbi egységekben, és a fejezetben tárgyalt témák már az élet zárószakaszának – az író ekkor már ötvenkilenc éves – dokumentatív összegzéseként is felfoghatóak. A második kötet utolsó fejezete tehát lezárja a visszaemlékező által fontosnak tartott életút-történesek bemutatását, és kvázi

„magyarázatokkal” látja el azokat, leírva és indokolva motivációit, bizonyos döntéseinek mozgatóit. Az utolsó fejezet tehát lekerekíti és lezárja a visszaemlékezések mindkét kötetének folyamát.

8.3. Kapcsolathálózat és történelemszemlélet az önéletrajzokban

E második kötetben már nagy átláthatósággal, markánsan bontakozik ki a szerző történelmi látásmódja is, annak főbb minősítési pontjai, továbbá az irodalmi szereplőkkel: írókkal, kritikusokkal, könyvkiadókkal, különböző lapokkal kialakított kapcsolatrendszere. Igen tanulságos e mű lapjait végigtekintve ezért, hogy milyen történelmi eseményeket emel ki Holitscher a körülötte zajló történelmi időből, kiket nevez meg név szerint barátként vagy ellenségként. Életrajza második kötetéből így éles vonásokkal a szemünk elé rajzolódik egy speciális látószögből felmért történelmi eseménykörzet és – ennek összefüggésében – a szerző által tudatosan felépített kapcsolati háló.

Ennek a szelektív-minősítő-kapcsolatábrázoló írói módszernek mint sokrétű társadalmi analízisnek a jelentőségét legjobb kortársai és részben olvasói is azonnal felmérték. Önéletírása felkeltette nem csupán az olvasóközönségnek, de –, mind a Németországban mind a Magyarországon élő pályatársainak is – a Holitscher írásművészetével szembeni érdeklődését. Recepcióikban mind a magyar, mind pedig a német irodalmi szereplők igen elismerő véleményt nyilvánítottak munkáiról. Tucholskynak a *Lebensgeschichte eines Rebellen* című, az első kötethez írott recenziója is meggyőzően igazolja ezt. Tucholsky, aki sokszor méltatta Holitscher munkásságát, azon belül is útirajzírói tehetségét, nagyra becsülte a szerző önéletírásának a nagyobb történelmi folyamatokra, benne Németország és a tágabb térség, Közép-Európa sorsára és helyzetére való rálátásának élességét. Az önéletírás első kötetére utalva, ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Arthur Holitscher megírta visszaemlékezéseit, és a könyv lapjain Közép-Európa huszonhat évének története vonul el előttünk.”⁴⁶

S hogy más német pályatársai és barátai is jelentősnek tartották; ezt az 1927-ben a *Die neue Bücherschau* [Új Könyvszemle] című folyóirat körkérdésére adott válaszaik tanúsítják. E lapban jelent meg a *Bekanntnisse zu Arthur Holitscher*⁴⁷ [Vallomások Arthur Holitscherről] című, az író pályatársainak és barátainak róla szóló méltatásai. Olyan jelentős személyiségek, barátok, pályatársak tettek Tucholskyhoz hasonlóan hitet mellette, mint Samuel Fischer, Frans Masereel, Ernst Toller és sokan mások.

Igencsak figyelemre méltó adalék Holitscher műveinek német nyelvű recepciótörténetéhez, az is, hogy Franz Kafka (amint azt már megemlítettük),

⁴⁶ Tucholsky, Kurt 1925. *Lebensgeschichte eines Rebellen* [Egy lázadó élettörténete]. Die Weltbühne. 1925. 30. 06., Nr. 26, 966.

⁴⁷ Fischer, Samuel, Klaeber, Kurt, Lorbeer, Hans, Masereel, Frans, Paquet, Alfons, Toller, Ernst, Tucholsky, Kurt, Weisskopf, F.C. 1927. *Bekanntnisse zu Arthur Holitscher*. Die neue Bücherschau 1927/7. S. Fischer, Berlin.

nem csupán Amerika-könyvét olvasta, de ennek hatására áttanulmányozta az író visszaemlékezéseit is, méghozzá már a *Die neue Rundschau*-ban folytatásokban megjelent verziójában. Erről 1924-ben, a szintén Magyarországról származó Robert Klopstocknak ír.⁴⁸

A magyar kortársak közül többen vélekedtek hasonlóan Holitscher munkáiról, mint az író német recenzensei. Köztük Ignótus, Holitscher gyermekkori barátja, akit az alkotó magyarországi iskolai emlékei között legemlékezetesebb társával, Bobolóval együtt említ (név szerint viszont sosem nevez meg)⁴⁹ Ignótusszal Holitscher mindvégig kapcsolatban marad, annak ellenére, hogy 1907 után csak egy-egy rövid látogatásra tér vissza Budapestre. Nemcsak önéletrajzában emlékezik meg róla meleg szavakkal, de naptáraiból az is kiderül, hogy miután Ignótus 1919 után bécsi emigrációba kényszerült, ottani látogatásai alatt rendszeresen találkoztak is.⁵⁰ Ignótus a *Nyugat* 1927-es számában így ír barátjáról és önéletrajzának készülő második kötetéről: „Egy igen drága emberem van, írónak finom s egyéniségnek megejtő: Arthur Holitscher, a mai német írásnak egyik elismert kitűnősége, de különben budapesti származás s nekem az ottani lutheránus gimnáziumban Szomor Dézsóval együtt iskolatársam. Most novemberben itt járt Holitscher Bécsben, s elmondta, min dolgozik: emlékiratainak második kötetén. Hogy éppen indiszkrécióról van szó: talán nem indiszkréció, ha elmondom, hogy ezer emberi és írói tapasztalat után a kitűnő író még fogyatékos életének mit állít programjává. Azt, hogy mindent, amit lát és ismer, úgy és azonmód írjon meg és ki, ahogy látja és ismeri. Ez, úgymond, új feladat, s ha egyébként nem, ezért mégis érdemes élni s végigélni az életet...”⁵¹

Szántó György Kolozsvárott szintén hasonló értékítéleteket fogalmazott meg a Holitscher-autobiográfiákról és -útirajzokról. 1927-ben a *Korunk* című folyóiratban Holitscher önéletrajzáról és útirajzairól igen hosszú kritikát tesz közzé. Írói stílusáról a következőket állapítja meg: „Sohasem küzdött a formával. Magával hozta a műfajok ismeretét. A stílusa? Nem venni észre, hogy van. De ha az ember egy mondatát le akarja fordítani, zavarba jön. A német nyelvnek olyan mesterével találja szemközt magát, amelynek szókincse, kifejezésereje megbénít. Mint Oscar Wilde angolsága, Flaubert Salambójának franciasága, Ady magyarsága, amely örökre lefordíthatatlan.”⁵² „A Lebenserinnerungen visszfényében kibontakozik egy küzdelmeiben is boldog, gazdag, mindenekfelett munkás sors.” – teszi még hozzá.⁵³

Holitscher szovjet-oroszországi útjának messiás-kereső, az új emberi közösség szakrális alapjait kutató hozzáállásáról pedig, az író világnézetét is elemezve a

⁴⁸ Kafka, Franz 1958. *Briefe 1902–1924*. = Brod, Max/Wagenbach, Klaus (szerk.). Frankfurt/M. 478.

⁴⁹ Önéletrajz 1., 41.

⁵⁰ Vö. a naptári bejegyzéseket: 1925. február 24., 1926. november 23., 26., 27.

⁵¹ Ignótus 1927. *Teremtő indiszkréció*. *Nyugat*, 4. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00413/12870.htm> (2021. február 15.).

⁵² Szántó György 1927. *Arthur Holitscher*. *Korunk*. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00210/korunk_EPA00458_1927_03_4275.html (2020. április 16.).

⁵³ Uo.

következőket mondja: „Mégis, néhány szót Holitscher filozófiai világképéről. Holitscher istenhívő bolsevik lenne, ha ilyen létezne. De ilyen centaur (sic) nincs. [...] Holitscher minden sora a magasabb egységben való hittől áthatott. Számára a riksa kuli, a pálmafa, a pillangó, az élet, a halál, a hit és hitetlenség mind csak az Ő megjelenési formái.”⁵⁴

8.4. Holitscher és Magyarország viszonyának bemutatása a két önéletrajzban

Önéletírásának mindkét kötetében igen hangsúlyos helyet kap a szerző Magyarországhoz fűződő kapcsolatának bemutatása. Holitscher nagyon részletesen számol be arról az igen összetett szociokulturális közegről, amelyben felnőtt, és amely meghatározta identitásfejlődését is. Magyarországhoz, a magyar kulturális közeghez való viszonyának igen részletes leírását kapjuk önéletírásának első kötetében. Gyermekkorát, és így iskolás éveit is az otthontalanság és a kirekesztettség érzés határozta meg. Magyarországhoz kapcsolódása ezért több szempontból problematikusnak bizonyult. A Budapesten született, zsidó származású szerző kora fiatalságától távol maradt az erősebb a magyar nyelvi-kulturális hatásoktól. Ő hangsúlyosan a német kultúrához vonzódott, írói önmeghatározását tekintve első irodalmi próbálkozásai is német nyelven születtek.

A kétnyelvűségből és a két kulturális közeg ismeretéből fakadó előnyöket Holitscher, számos pályatársával ellentétben, akik a magyar és a német kultúra között közvetítőkként is működtek, nem szándékozott felhasználni. Holitscher válasza a magyarországi zsidóság asszimilációjával együtt járó dinamikus kulturális változásokra távolságtartó volt, jöllehet gyermekkorában Magyarország, sőt a geográfiai térség egyik legszínvonalasabb gimnáziumába, a Deák téri, a későbbi Fasori Evangélikus Gimnáziumba járt, ahol olyan iskolatársai voltak, mint Ignotus, Theodor Herzl vagy Szomory Dezső. A két kultúrkörben is otthonos szerzők között pedig megemlíthetjük Dóczi Lajos (Ludwig Dux), Latzkó András (Andreas Latzko), Hevesi Lajos (Ludwig Hevesi), vagy Háty Gyula (Julius Háty) nevét és pályáját is. És bár a német regényirodalomban a kétnyelvűségüket használó szerzőknek csak kis része ért el sikereket, a publicisztikában jóval eredményesebben érvényesülhettek. Az újságírást illetően nem csupán Hevesi Lajos munkássága állhat itt példaként, de érdemes megemlítenünk Kiss Józsefnek, *A Hét* főszerkesztőjének munkásságát is, aki elsősorban, mint magyar szerző és irodalmi lapszerkesztő vonult be az irodalomtörténeti köztudatba. Max Nordau újságírói pályájának kezdete is igen jó példa a kétnyelvűségből fakadó előnyöket eredményesen alkalmazó alkotók két kulturális közegben való érvényesülésére. Pályáját Magyarországon kezdte, a *Pester Lyod*-ban 1867 és 1876 között közel kétszáz tárcát tett közzé. Hatvany Lajos (Ludwig Deutsch) egy ideig ugyan osztrák és német irodalmi lapokba egyaránt publikált, sőt a berlini *Die neue Rundschau* munkatársa is volt, nevét itthon mégis a *Nyugat* megalapításával kapcsolatban őrizzük, s a modern magyar irodalom mecénásaként és jeles képviselőjeként ismerjük. Holitscher iskolatársa, Ignotus (Hugo Veigelsberg) az érettségi után először a Kiss

---

⁵⁴ Uo.

József által szerkesztett *A Hét*ben kezd publikálni, mellette alkalmasszerűen olyan neves német irodalmi folyóiratokban közli műveit, mint a *Simplicissimus*, a *Die Aktion*, a *Die neue Rundschau* és a *Die Weltbühne*. Mivel viszont elkötelezett híve a magyar irodalomnak, Hatvany Lajossal és Fenyő Miksával közösen megalapítja a *Nyugatot*, amelynek főszerkesztője is lesz.⁵⁵

Holitscher tehát nem élt a magyarországi németül beszélő zsidó közösséghez tartozásból és a magyar nyelv és kultúra ismeretéből fakadó előnyökkel, mégis élete végéig kapcsolatban maradt Magyarországgal. Életútja, ahogyan azt Szász Ferenc is kiemelte, „a századfordulói budapesti németül beszélő írói sors egy alternatív útját mutatja fel.”⁵⁶

8.5. Az önéletírások jelentősége

Holitscher visszaemlékezésein keresztül élesen és érzékletesen kirajzolódik saját európai irodalmi kapcsolathálója (valamint történelemszemlélete), ezen keresztül az olvasó az irodalmi modernség több korszakát és írói csoportosulását ismerheti meg. Ezek bemutatása szigorúan az író szemüvegén keresztül történik, a visszaemlékezésekben megjelenő korrajz hangsúlyozottan a szerző tapasztalatainak és állásfoglalásainak lenyomata. Önéletírása kordokumentumként is felfogható, amennyiben a történetírás kiegészítéseként, az egyéni történetírás ego-dokumentumaként tekintünk rá. Az író visszaemlékezéseiben egyszerre láthatóak az egyéni sors mikrotörténeti elemei és azok egybefonódásai a nagy európai és világjelenségek lüktető és mindent átfogó alakító erejével s annak hatásaival. Az autobiográfia elbeszélője viszont nem csak a nagy történelmi események egyénre gyakorolt formálásait mutatja be önéletírásában. Elbeszélői attitűdjére mindvégig jellemző annak a felfogásnak a képviselete is, hogy élete nem egyszerűen a halál felé süllyed, és nem múlik el jelentőség nélkül: tudatos sorsképzése a körülötte zajló események alakulására is hatással van. Ezzel az önéletírás műfajának mint értelemadásnak, arculat- és identitás-kifejezést hordozó jelentőségének klasszikus hagyományát viszi tovább.

⁵⁵ A kétnyelvűség kérdéséről a 19. századi magyarországi német és zsidó származású művészek identitásválasztása kapcsán lásd még: Kerekes Gábor 1997. *Geboren in Budapest. Das Ungarnbild in Budapest geborener Autoren der österreichischen Literatur der Jahrhundertwende und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.* „[...] als hätte die Erde ein wenig die Lippen geöffnet [...]” – *Topoi der Heimat und Identität.* Plener, Peter/Zalán Péter (szerk.): *Budapester Beiträge zur Germanistik*, 31,137–158. Szász Ferenc 1999. *Deutschsprachige Literatur 1850–1945.* = Hambuch, Wendelin (szerk.): *Deutsche in Budapest.* Deutscher Kulturverein, Budapest, 395–408. Varga Péter. *Deutsch-jüdische Identitäten in Autobiographien ungarischer Juden des ausgehenden 19. Jahrhunderts.* <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/PVarga3.pdf> (2021. 04. 16) Kordics Noémi 2009. *Sprache. Kultur und Identität (Die Autobiographie von Arthur Holitscher im Spiegel des politischen und sprachlichen Assimilationsprozesses).* Nagyvárad, Partiumi Keresztény Egyetem. *Germanistische Studien VII.*, 87–98.

⁵⁶ Szász Ferenc 1999. *Mehrsprachigkeit in einer gemeinsamen Kultur. Sprachgebrauch bei Literaten in/aus Ungarn zwischen den Revolutionen (1848–1918).* = Mádl, Antal/Motzan, Peter (szerk.): *Schriftsteller zwischen (zwei) Sprachen und Kulturen.* Verlag Süddeutsches Kulturwerk, München. 103–112.

IRODALOM

- Fischer, Samuel, Klaeber, Kurt, Lorbeer, Hans, Masereel, Frans, Paquet, Alfons, Toller, Ernst, Tucholsky, Kurt, Weisskopf, F.C. 1927. *Bekanntnisse zu Arthur Holitscher*. Die neue Bücherschau 1927/7. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1924. *Lebensgeschichte eines Rebellen. Meine Erinnerungen* [Egy lázadó élettörténete. Emlékeim]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1928. *Mein Leben in dieser Zeit. Der „Lebensgeschichte eines Rebellen zweiter Band (1907–1925)* [Életem ebben az időszakban Az „Egy lázadó élettörténetének” második kötete (1907–1925)]. Gustav Kiepenheuer, Potsdam.
- Holitscher, Arthur 1896. *Weißer Liebe* [Fehér szerelem]. Albert Langen, München.
- Holitscher, Arthur 1897. *An die Schönheit* [A szépséghez]. Albert Langen, München.
- Holitscher, Arthur 1900. *Der vergiftete Brunnen* [Mérgezett kút]. Albert Langen, München.
- Holitscher, Arthur 1902. *Von der Wollust und dem Tode* [A gyönyörűről és a halálról]. Albert Langen, München.
- Holitscher, Arthur 1908. *Der Golem. Ghettolegende in drei Aufzügen* [A gólem. Gettolegenda három felvonásban] S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1912. *Amerika heute und morgen* [Amerika ma és holnap]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1918. *Bruder Wurm* [Gilisztatestvér]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1921. *Drei Monate in Sowjet-Russland* [Három hónap Szovjet-Oroszországban]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1922. *Reise durch das jüdische Palästina* [Utazás a zsidó Palesztinán keresztül]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1922. *Stromab die Hungervolga* [Lefelé az éhező Volga mentén]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1925. *Der Narrenbaedeker. Aufzeichnungen aus Paris und London* [Bolond-útikalauz. Feljegyzések Párizsból és Londonból]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1926. *Das unruhige Asien. Reise durch Indien – China – Japan* [A nyugtalan Ázsia. Utazás Indián, Kínán és Japánon keresztül] S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1930. *Widersehen mit Amerika* [A viszontlátott Amerika] S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1929. *Es geschah in Moskau* [Ez történt Moszkvában]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1931. *Es geschieht in Berlin* [Ez történik Berlinben]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1931. *Ein Mensch ganz frei* [Egy egészen szabad ember]. S. Fischer, Berlin.
- Ignotus 1927. *Teremtő indiskréció*. *Nyugat*, 4. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00413/12870.htm> (2021. 02. 15.)
- Kafka, Franz 1958. *Briefe 1902–1924*. = Brod, Max/Wagenbach, Klaus (szerk.). Frankfurt/M. 478.
- Kerekes Gábor 1997. *Geboren in Budapest. Das Ungarnbild in Budapest geborener Autoren der österreichischen Literatur der Jahrhundertwende und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. „[...] als hätte die Erde ein wenig die Lippen geöffnet [...]” – Topoi der Heimat und Identität*. Plener, Peter/Zalán Péter (szerk.): *Budapester Beiträge zur Germanistik*, 31, 137–158.
- Kordics Noémi 2009. *Sprache. Kultur und Identität (Die Autobiographie von Arthur Holitscher im Spiegel des politischen und sprachlichen Assimilationsprozesses)*. Nagyvárad, Partiumi Keresztény Egyetem. *Germanistische Studien VII.*, 87–98.
- Langebach, Ingo 2004. *Arthur Holitscher – eine Bildvorlage für Kafkas Amerika-Roman? Kritische Ausgabe. Zeitschrift für Germanistik & Literatur*, 2004/ 8: 74–76.
- Musil, Robert 1955. *Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden* [Naplók, aforizmák, esszék és beszédek]. = Frisé, Adolf (szerk.). Rowohlt, Hamburg.
- Szántó György 1927. *Arthur Holitscher. Korunk*. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00210/korunk_EPA00458_1927_03_4275.html (2020. 04. 16.)
- Szász Ferenc 1999. *Mehrsprachigkeit in einer gemeinsamen Kultur. Sprachgebrauch bei Literaten in/aus Ungarn zwischen den Revolutionen (1848–1918)*. = Mádl, Antal/Motzan, Peter (szerk.): *Schriftsteller zwischen (zwei) Sprachen und Kulturen*. Verlag Süddeutsches Kulturwerk, München. 103–112.

- Szász Ferenc 1999. *Deutschsprachige Literatur 1850–1945*.=Hambuch, Wendelin (szerk.): *Deutsche in Budapest*. Deutscher Kulturverein, Budapest, 395–408.
- Tucholsky, Kurt 1925. *Lebensgeschichte eines Rebellen* [Egy lázadó élettörténete]. Die Weltbühne. 1925. 30. 06., Nr. 26, 966.
- Varga Péter. *Deutsch-jüdische Identitäten in Autobiographien ungarischer Juden des ausgehenden 19. Jahrhunderts*. 2<http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/PVarga3.pdf> (201. 04. 16).

ROLUL LUI ARTHUR HOLITSCHER ÎN ISTORIA LITERARĂ

(Rezumat)

Studiul de față se concentrează asupra vieții și operei autobiografice a scriitorului Arthur Holitscher. Studiul autobiografiei autorului, apărută în două volume, este completat de o analiză a scrierilor epistolare și a notațiilor de jurnal. Totodată, pe baza acestora, se conturează și o hartă a interacțiunilor și a relațiilor complexe care coagulează formele modernismului de la începutul secolului 20. Analiza noastră prezintă, mai apoi, atât prin parcurgerea scrierilor autobiografice, cât și prin lectura jurnalelor de călătorie, forme ale unei căutări febrile a identității.

În continuare, studiul propune, pe de o parte, o schițare a relațiilor multiple cu lumea modernității pe care scriitorul le-a cultivat iar pe de altă parte, o circumscriere a operei acestuia din perspectiva istoriei literare.

Cuvinte-cheie: autobiografie, corespondență, modernitate, identitate, jurnal de călătorie.

ARTHUR HOLITSCHER'S ROLE IN THE LITERARY HISTORY

(Abstract)

The present paper focuses on the life and autobiographical oeuvre of the nowadays almost forgotten novelist and travel writer Arthur Holitscher. The analysis of his autobiography, published in two volumes, is also completed with the comparative analysis of his correspondence and diary-notes. It reflects autobiographical details like the intensive search for a stable identity and the complex literary connections of the European modernity at the beginning of the 20th century. Accordingly, the travel books of the author also mirror his permanent search for identity and for a new form of human community. The other two main goals of this paper are to present Holitscher's large network of friends and colleagues and to describe his position in the German – and to some extent in the Hungarian – literary history, as well.

Keywords: autobiography, correspondence, modernity, identity, travel writing.

MTA KIK Kézirattár
és Régi Könyvek Gyűjteménye
Budapest, Széchenyi István tér 9
kordics.noemi@konyvtar.mta.hu